

CHOLNOKY JENŐ

(1870–1950)

A magyar földrajz legnagyobbjai (Hunfalvy, Lóczy, Cholnoky és Teleki) közül, kivételesen színes egyénisége által, Cholnoky Jenő a legismertebb, aki harmincnégytől közel ötvenéves koráig másfél évtizeden át Kolozsváron élt egyetemi tanárként, ez életének talán legeredményesebb időszak.

Élete

Tekintélyes családba született: nagyapja orvos, édesapja jogász, testvérei közül Viktor és László írók voltak (1. kép). Cholnoky Jenő Veszprémben született 1870. július 23-án, római katolikusnak keresztelték. Gyermekkorában is már a földrajz volt a szenvedélye. Szülővárosában, a piarista gimnáziumban tanult, 1888-ban érettségizett. A budapesti műegyetemen 1892-ben szerezte meg vízépítő mérnöki oklevelét, és ott is maradt tanársegédként. A világhírű geológus-geográfus, Ázsia-kutató Lóczy Lajos hívta át a budapesti tudományegyetem földrajz tanszékére, 1894-től már az ő tanársegéde (2. kép). Mestere biztatására két évet töltött Kínában földrajzi kutatásokkal (1896–1898), hazatérve adjunktussá lépett elő (3. kép). Megházasodott, Barrois Petronellától három gyermeke született: Béla (1899), Tibor (1901) és Ilona (1903) (4. kép, 5. kép). 1903-ban földrajzból doktorált.

A kolozsvári egyetemen 1905. február 16. és 1919. május 12. között volt földrajzprofesszor (6. kép). Kolozsvári éve alatt a földrajzképzés a budapestinél is színvonalasabb volt, minden évben eredményes tanítványokat bocsátott ki. Megújította a tantervet, szakmai gyakorlatokkal és tanulmányi kirándulásokkal egészítette ki azt (7. kép, 8. kép, 9. kép). Felszerelte az intézetet, földrengésjelző-állomása volt, gyűjteménytárainak maradéka a több ezer eredeti fénykép és régi térkép, amelyet Cholnoky kolozsvári hagyatékának nevezünk. Terepezéseinek Erdély természeti viszonyait kutatta (10. kép, 11. kép). A Földrajzi Közlemények szerkesztőjeként azt tudományos folyóirattá emelte (1904–1912). Előbb Lóczy mellett a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára (1905–1910), majd 1914–1945 között elnöke volt, ez volt a társaság fénykora. Kolozsvári tanárként az Erdélyi Kárpát-Egyesület elnöke is volt, és többek között az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek igazgatóválasztmányi tagja is. Nemzetközi szinten is elismertségét jelzi az, hogy az Amerikai Földrajzi Társaság a világ neves geográfusai között tartotta számon, 1912-es kongresszusukra a földrajzi társaságok vezetőin túl csupán tizenkét tudóst hívtak meg külföldről Amerikába, közöttük Cholnokyt; Emmanuel de Martonne a kolozsvári intézetet bizonyos tekintetben a Sorbonne-nál jobban

felszereltnek ítélte meg (12. kép, 13. kép). 1913-tól a Rákóczi út 1. alatti kertes villában lakott (14. kép, 15. kép, 16. kép). 1917-ben felesége betegségben elhunyt, ezt követően gyermekei nevelőjét, Fink Idát vette el feleségül (17. kép).

1919-ben Kolozsvárról kiutasították, november 8-án hagyta el a várost (18. kép). Budapestre menekült, a magyar béketárgyalásokat előkészítő bizottság szakértője volt. 1920-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett (19. kép), a Magyar Turista Egyesületnek is elnöke volt. 1921-től a budapesti egyetemen tanított természetföldrajzi tárgyakat (20. kép), 1940-ben vonult nyugdíjba. Élete legnagyobb tragédiájának nevezte azt, ahogy a második világháború során második felesége áldozatul esett a szovjet katonáknak. Utolsó éveiben volt tanítványa, Vadas Jolán volt a párja. 1950. július 5-én halt meg Budapesten, a Fiumei úti temetőben nyugszik. Az özvegye a férje hagyatékát az érdi Magyar Földrajzi Múzeumra hagyta.

Tudományos tevékenysége és utazásai

Cholnoky tudományos munkássága sokoldalú volt: legjelentősebb szakmai eredményeit a geomorfológiában érte el, de emellett sok más témával is foglalkozott, jól kamatoztatta műszaki ismereteit is. Népszerű stílusban írt tudományos műveivel, és utazásairól készített vetített képes előadásával sok olvasót vonzott a földrajz felé. Összesen mintegy 50 kötetnyi könyvet, 160 szacikket és 500 ismeretterjesztő írást közölt.

Természetföldrajzi eredményei a legfontosabbak. Eleinte (a balatonarácsi családi nyaralások során szerzett helyismeretével és vízmérnöki képesítése révén) részt vett a Balaton tudományos tanulmányozásában, egzakt módszerei által ma is helytálló magyarázatot adva természeti jelenségekre: *A Balaton limnológiája* (1897), *A Balaton hidrológiája* (1918). Kínai, mandzsúriai tanulmányútján főleg a hegységek szerkezetét, a folyók természetét vizsgálta (a Jangce-deltában a felhatoló dagályhullámot, az özönárat írta le). Klimatológiai munkái közül kiemelhetjük *A levegő fizikai földrajzát* (1903) vagy az európai monszun jelenségről szóló tanulmányát (*Klimatische Wirkung des grossen asiatischen Monsunsystems in Europa*, 1915). Jelentősek morfológiai munkái: az Alföldhöz kapcsolódóan a futóhomok mozgástörvényeiről alapvető írást közölt (1902), kiemelkedő a folyók szakaszjellegéről (1925) és a teraszképződésről szóló magyarázata, jelentősek eredményei a lejtős folyamatos (suvasodások) kutatásában. Nemzetközi viszonylatban elsőként adott magyarázatot a fagypolygonokra. Megírta az első magyar nyelvű geomorfológia könyvet: *A földfelszín formáinak ismerete* (1926). Természetföldrajzi munkái közül meg kell még említeni Alföld-tanulmányait, geotektonikai munkáit. Összefoglaló, kétkötetes fő munkája az *Általános földrajz* (1923).

Eredményesen foglalkozott a társadalomföldrajzzal is (*Az emberföldrajz alapjai*, 1922); leginkább az öntözések jelentőségével az emberi kultúra fejlődése szempontjából, ez utóbbi írásai több világnyelven is megjelentek: *A belső-ázsiai öntözések és a népvándorlás* (1907), *Észak-Amerikai régi sivataglakóinak szerepe az ősi mexikói műveltség történetében* (1913).

Népszerű tudományos műveivel nagy tömegek érdeklődését keltette fel a földrajz és általában a természettudományok iránt. Ki kell emelnünk az egész világot bemutató, hatkötetes, 3600 oldalas regionális földrajzi munkáját (*A Föld és élete*, 1936), illetve a

négykötetes általános természetföldrajzi munkáját (*A csillagoktól a tengerfenéig*, 1940), amely a művelt középosztály könyvespolcáról nem hiányozhatott.

A fentiekén túl iskolai atlaszok és falitérképek főszerkesztője, számos tematikus térkép szerkesztője volt. Több metodikai tanulmányt közölt; utazásairól, utazókról is több népszerű kötetet jelentetett meg: *A Sárkányok országából* (1914), *Kőrösi Csoma Sándor* (1940), *Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal* (1942).

Cholnoky korában követelés volt a geográfusok felé, hogy ismeretlen területeken felfedezéseket tegyenek. Cholnoky két évet töltött 1896–1898 között Kelet-Ázsiában, ahol földrajzilag feldolgozatlan területeket értékelt. Hajóval utazott Triesztből India és Szingapúr érintésével Sanghajba. Kínában a Jangce deltavidékén az özönárat tanulmányozta (21. kép), megismerte a Sárga-folyó mederváltozásának okait, leírta a löszképződést. Utazást tett a Góbi-sivatagban, leírva a futóhomok keletkezését. Japán és Vlagyivosztok érintésével utazott Mandzsúriába, ahol Erdély nagyságú bazaltfennsíkot fedezett fel, geológiai térképezést végzett. Kínai utazása során megfigyeléseit mintegy 400 íves naplóban rögzítette ezernél több rajzzal (22. kép), illetve 250 fényképfelvételt készített (23. kép), amelyeket számos tanulmányban és kötetben értékesített.

1901-ben Lóczyval terepgyakorlatra utazott a cári birodalomba, egészen Helsinkig. Kolozsvári oktatóként is többször járt külföldön. Romániában 1906-ban járt magyar minisztériumi kiküldetésben, felvéve a kapcsolatot a szakirányú tudományos élettel. Diákokkal külföldi terepgyakorlatokon vett részt: 1907-ben a Vezúvnál és a Lipari-szigeteken jártak Olaszországban, 1914-ben a Monarchia adriai tengerpartját utazták be, átlépve az olaszországi Velencébe is. Útjainak másik része külföldi meghívás volt. Az Alpokban 1908-ban járt, előadást tartott a Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson Genfben. Skandináviában 1910-ben járt, ahol Stockholmban a Nemzetközi Geológiai Kongresszuson vett részt, és az ahhoz kapcsolódó tanulmányi kirándulással a sarkvidéki Spitzbergákra is eljutott (24. kép). Következő transzkontinentális útja az Egyesült Államokban 1912-ben volt: az Amerikai Földrajzi Társaság 60. jubileumára hívták meg a földrajzi társaságok vezetőit (Magyarországról Teleki Pált), illetve további tizenkét tudóst, közöttük Cholnokyt. Hatvannapos utazásuk során végigutazták a teljes országot, New Yorktól a Yellowstone-parkon át San Franciscóig, visszafelé a Grand Canyonon át. Erről az utazásáról is mintegy 600 fényképfelvétel és részletes napló tanúskodik (25. kép).

A két világháború között is több európai úton vett részt: konferenciákon (Breslau, Stockholm, Amszterdam) és terepgyakorlatokon (Alpok, Dél- és Közép-Európa).

Anekdóták, érdekességek, idézetek

Cholnoky hatalmas és sokrétű műveltségű tudós volt. Remek stílusú írásai és nagyszerű előadókészsége, élményszámba menő előadásai révén nagy népszerűségnek örvendett. Sok fiatal tehetséget pártolt, generációkkal szerettette meg a földrajzot. Ezek mellett csipkelődő modora, szókimondó természete, éles kritikái, továbbá saját intellektusát csillogtató viselkedése miatt több kollégájával került konfliktusba.

Alapelve volt, hogy a földrajz csak akkor tudomány, ha minden jelenségnek az okát keresi. Nem a lexikális tudás a fontos, hanem érteni, hogy miért New York az Unió legnagyobb városa, miért fedezték fel oly későn Afrika belsejét. Tapasztalata szerint „nem

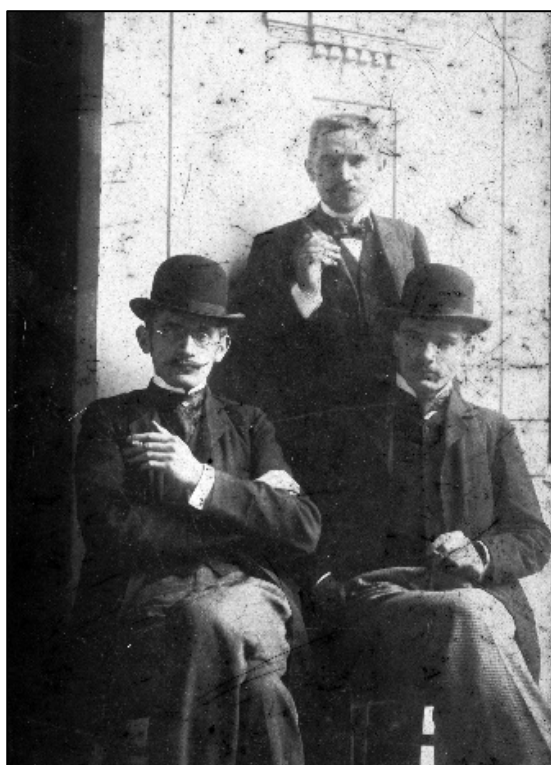
azokból lesz a legjobb geográfus, akik az előadásokon pontosan ott vannak, de az előadások anyagán kívül egyéb iránt alig érdeklődnek, hanem azokból, akik mindig ott dolgoztatnak, olvasgatnak s a könyvtárt vallatják, kérdezősködnek, vitatkoznak” (Cholnoky 1917: 447). Cholnoky tájékozottságáról szól az a történet, ahogy mestere, Lóczy Lajos figyelt fel az akkor még számára ismeretlen, egyetemista Cholnokyra. Egy asztaltársaságban a fiatalember megkérdezte Lóczyt, hogy a Balaton tanulmányozása során fogják-e a Genfi-tavon leírt „seiche”-tüneteményt vizsgálni. Lóczy megdöbbszent a kivételes kérdésen. Cholnoky hozzátette, szerinte ezt a fogalmat balatoni emberként illik ismerni. Lóczy válaszában kijavította, hogy szerinte csak ők ketten vannak az országban, akik hallottak erről a ritkaságról, és utána hamarosan be is vonta az addig ismeretlen egyetemistát a Balaton-kutatásba (Kubassek 2021: 61).

A kutatás mellett fontosnak tartotta a tudományos ismeretterjesztést is: csak akkor tartson valaki ilyen előadást, ha tudna „tízszer, százszor annyit is elmondani” a tárgyról, „pedáns adatokra nincs szükség, a dolog lényegét kell megismertetni, ... amit az ember kívülről is tud”. Közben egy-egy tréfa „valóságos injekció ... az elfáradt elméknek”, de ne betanult legyen, hanem magától pattanjon ki (Kubassek 2021: 97–98). Egyszer, kivételesen a felesége konferálta fel, s így kezdte előadását: „Ez még sohasem történt meg, hogy a feleségem adta át nekem a szót! Derűtség és taps, s utána nagy figyelem! Ez a fontos!” (Kubassek 2021: 99–100).

Irodalom

- Bartos-Elekes Zsombor (2022): *A kolozsvári magyar nyelvű felsőfokú földrajzoktatás története*. In: Szenkovits Ferenc–Soós Anna szerk.: *Szemelvények a 150 éve alapított kolozsvári egyetem Matematikai és Természettudományi Karának történetéből*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár. pp. 279–326.
- Bartos-Elekes Zsombor (2023): *Geográfusképzés a kolozsvári egyetemen (1874–1919) és Cholnoky Jenő kolozsvári hagyatéka*. In: Toth Szilárd szerk.: *Hagyomány és kiválóság: 150 éves magyar egyetemi oktatás Kolozsváron*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár. pp. 255–265.
- Cholnoky Jenő (1917): *Geográfus tanárképzés a kolozsvári egyetemen*. Földrajzi Közlemények. pp. 444–453.
- Fodor Ferenc (2006): *A magyar földrajztudomány története*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 527–535.
- Gábris Gyula szerk. (2020): *150 éves Magyarország első földrajz tanszéke*. ELTE TTK Földrajztudományi Központ, Budapest. pp. 62–64.
- Kubassek János szerk. (2021): *Cholnoky Jenő önéletírása*. Pesti Kalligram–Művészetek Háza, Veszprém.
- Rybár Olivér (2021): *A Cholnoky család története*. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém. pp. 76–87.
- Székely András (1996): *Cholnoky Jenő életműve (1870–1950)*. Földrajzi Közlemények 1996/1. pp. 49–65.

Képek

1. Középen Cholnoky Jenő, előtte két testvére (balra Ferenc, jobbra László), 1900 körül. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29878.

2. A pályakezdő Cholnoky Jenő, 1894-ben. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

3. Lóczy Lajosnál vendégségben: Ázsia-kutatók: Cholnoky, Almásy, Déchy, Lóczy, Vámbéry és Sven Hedin 1903-ban. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29721.

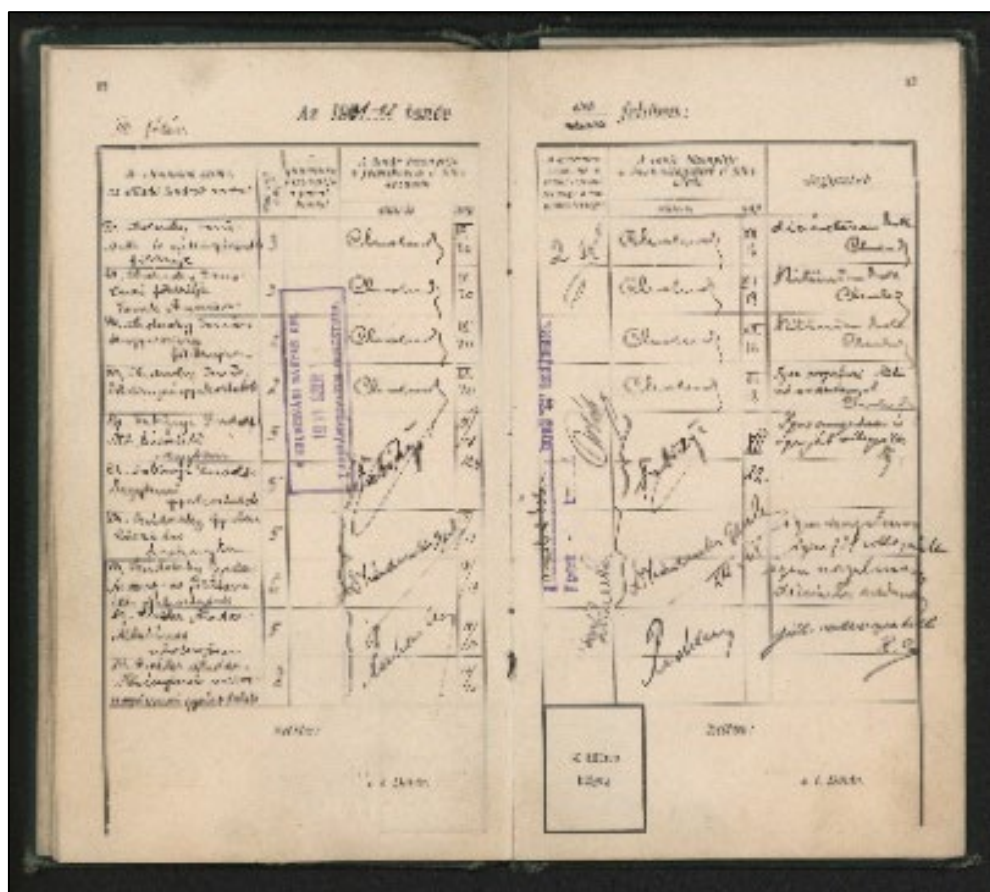
4. Cholnoky és felesége, Barrois Petronella Hopp Ferenc világutazó, műgyűjtő kertjében, 1902-ben. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29709.

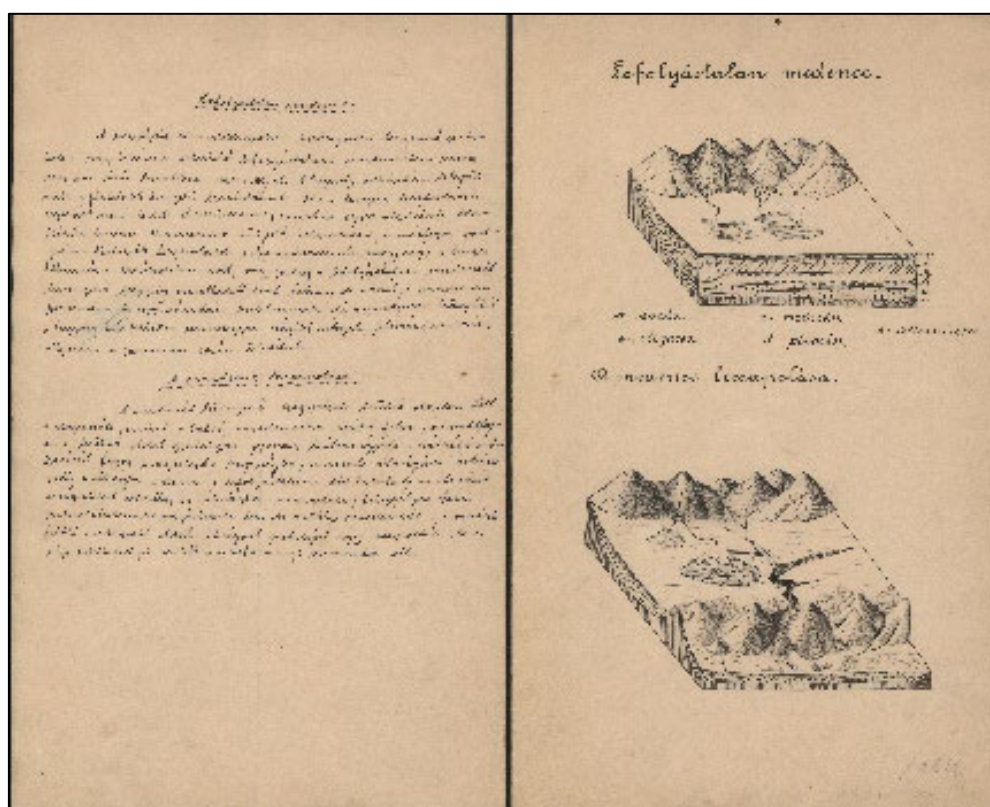
5. Gyermkeivel kolozsvári, Rákóczi úti otthona dolgozószobájában, 1913-ban. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29788.

6. A kolozsvári egyetemi tanári szobában, 1910 körül. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

7. Tanítványa, Kerekes Zoltán kolozsvári leckeönyve, 1911-ből. Magyar Földrajzi Múzeum, Kerekes-hagyaték, Érd.

8. Kerekes Zoltán jegyzetei Földrajzi gyakorlatok tárgyból, 1913-ból. Magyar Földrajzi Múzeum, Kerekes-hagyaték, Érd.

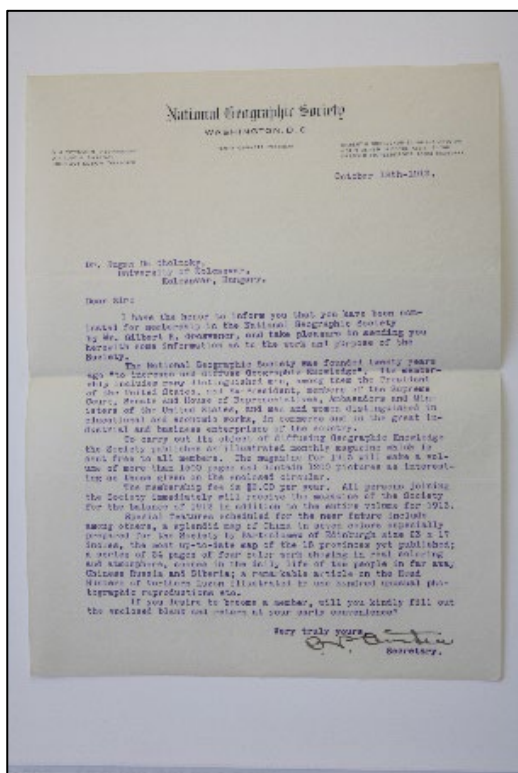
9. Kolozsvári hallgatók vízmérő gyakorlata a Szamoson, középén (az első kolozsvári női hallgató mellett) Cholnoky. Cholnoky Fényképtár Kol231, Kolozsvár.

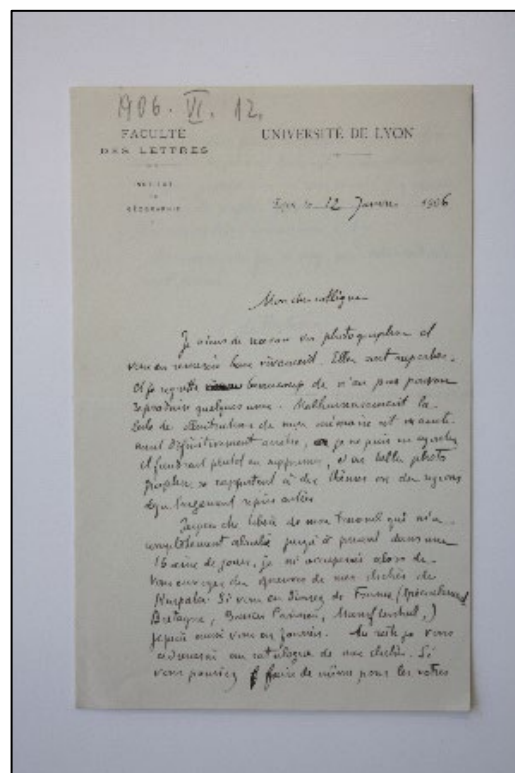
10. A Hargita tömbszelvénye. Cholnoky Jenő rajza terepnaplójában. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

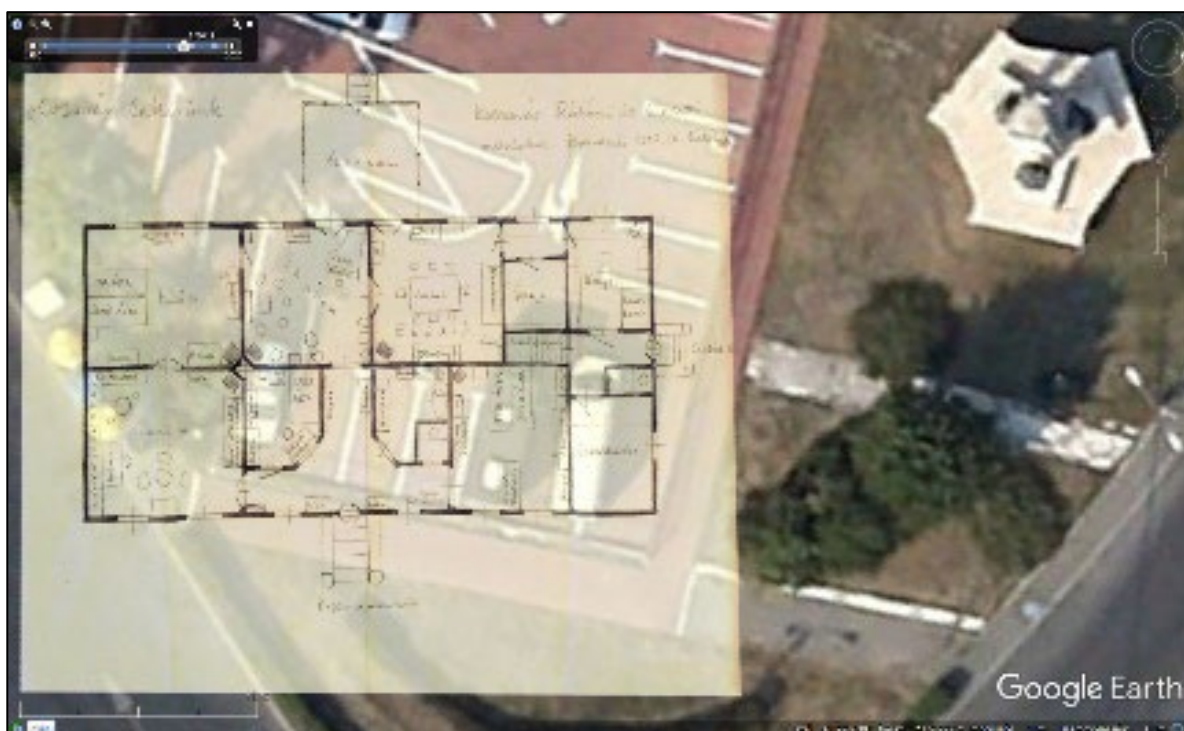
11. Tanítványa, a később akadémikus Gelei József felvétele a Szt. Anna-tó térképezésekor készült, 1909. I. 2-án. Cholnoky Fényképtár Csi112, Kolozsvár.

12. Levél az Amerikai Földrajzi Társaságtól 1912-ből. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

13. Levél Emmanuel de Martonne francia geográfustól 1906-ból. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

14. Cholnoky rajza kolozsvári, Rákóczi úti villalakásáról, 1917 után (Cholnoky Tamás magángyűjteménye. Rybár 2021: 79) és a rajz elhelyezkedése a mai valósághoz képest. Készítette: Bartos-Elekes Zsombor

15. A kolozsvári villalakás 1913-ban. Cholnoky Fényképtár Kol1134, Kolozsvár.

16. A kolozsvári villalaks fogadószobája 1918-ban. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29802.

17. Feleségével, Fink Idával, 1939-ben, budapesti otthonukban. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29873.

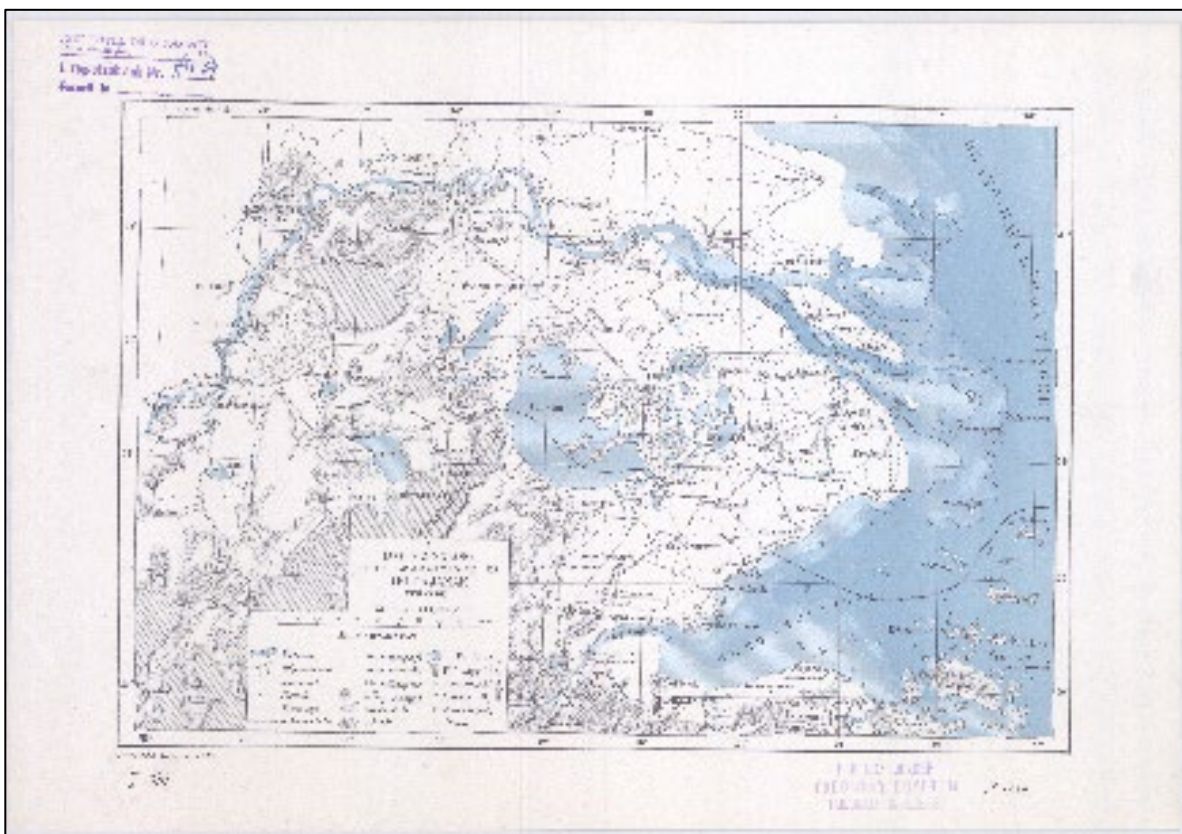
18. Útlevélképe, aláírásával 1918 körül. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

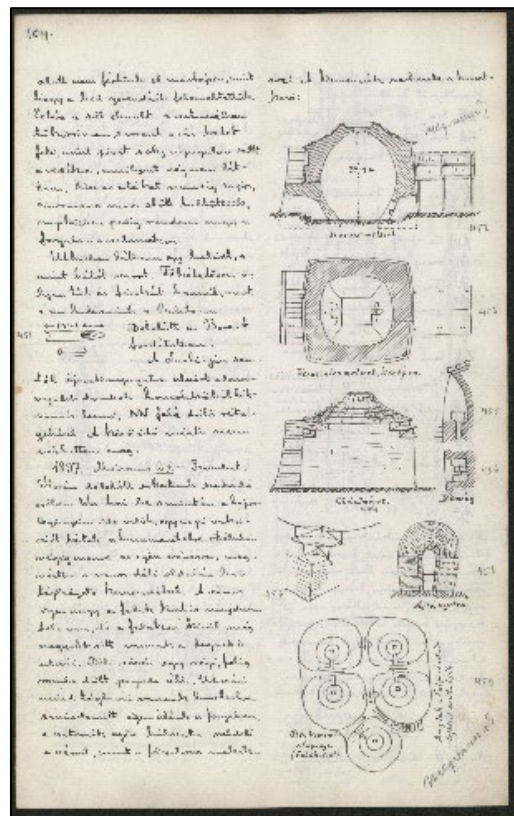
19. Előadást tart a Magyar Tudományos Akadémián, 1925-ben. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29872.

20. Cholnoky előadást tart a budapesti egyetemen 1930-ban. Cholnoky Tamás magángyűjteménye, Fortepan 29869.

21. A Jangce-delta térképe, tervezte Cholnoky Jenő 1899-ben. Cholnoky Térképtár, Kolozsvár, 11-0638.

22. Cholnoky kínai kézirat útínaplója, 1897-es bejegyzéssel. Magyar Földrajzi Múzeum, Cholnoky-hagyaték, Érd.

23. Cholnoky Mandzsúriában, 1897-ben. Cholnoky Fényképtár Khi5131, Kolozsvár.

24. Lapp család Norvégia északi részén, Cholnoky felvétele, 1910. VII. 30. Cholnoky Fényképtár No20, Kolozsvár

25. Cholnoky a Yellowstone NP-ban, 1912. IX. 5-én. Cholnoky Fényképtár USA7127, Kolozsvár.